

कक्षाकोठामा शिक्षकको समय व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन (Ed.PM.598) विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

हेमराज दाहाल

क्याम्पस रोलनं. २१४

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ५-१-८-५९-९८

परीक्षा क्रमाङ्क २१४०००७/२०७५

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस,

सुन्दरहरैँचा, मोरङ

२०७७

प्रतिबद्धता

कक्षाकोठामा शिक्षकको समय व्यवस्थापन शीर्षकमा तयार गरिएको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर दोश्रो वर्ष (Ed.PM.598) लाई अनिवार्य शोध विषयको रूपमा राखिएको हुनाले यो विषय पूरा गर्न मात्र तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र आवश्यकता भन्दा अन्यत्र दुरुपयोग हुनेछैन भनी प्रतिबद्धता जाहेर गर्दछु । यस शोधपत्रमा स्थलगत सर्भेक्षण, अध्ययन, अवलोकनबाट प्राप्त तथ्याङ्क तथा सूचनाहरूलाई मान्यता प्राप्त सम्बन्धित सिद्धान्त तथा साहित्यहरूसँग एकाकार गराई व्याख्या तथा विश्लेषण गरेर निष्कर्ष र सुझाव दिने कार्य सम्पन्न गरिएको विश्वास दिलाउँछु ।

हेमराज दाहाल

शोधकर्ता

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नका लागि शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गतको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागले “ कक्षाकोठामा शिक्षकको समय व्यवस्थापन” विषयमा शोधपत्र तयार गर्ने स्वीकृति प्रदान गरेर मेरो आन्तरिक चाहनालाई प्रोत्साहित गरेकोमा क्याम्पस प्रमुख श्री चन्द्रमणि राई ज्यू तथा सम्बन्धित विभाग र विभागमा कार्यरत श्रद्धेय गुरुहरू प्रति आभारी छु र हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरु श्री गणेशप्रसाद दहाल, जसले आफ्नो अत्यन्त व्यस्तताको बावजुद पनि समय दिएर आफ्नो जीवनको लामो शैक्षिक अध्ययन अनुसन्धान र अनुभवबाट परिष्कृत विचार र बौद्धिकताद्वारा प्रस्तुत शोधपत्रलाई उद्देश्यपूर्ण र व्यवस्थित बनाउन पर्याप्त पथ प्रदर्शन गर्नुभयो, यसका लागि उहाँलाई विनम्रतापूर्वक हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै शोध प्रस्तव स्वीकृत गर्नेदेखि लिएर शोधपत्रको स्वीकृति सम्मको कार्यमा संलग्न भई आवश्यक सल्लाह सुभावा प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु श्री केशवराज भट्टराई प्रति कृतज्ञ छु ।

यो शोध कार्यका लागि अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट आफ्ना तर्क विचार र आवश्यक सूचना उपलब्ध गराउनु हुने मोरङ जिल्लाको बेलबारी क्षेत्रका प्रधानाध्यापकज्यूहरू तथा शिक्षकहरू लाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अध्ययनको सिलसिलामा राय, सल्लाह, सुभावा सहित आवश्यक सूचना उपलब्ध गराउनु हुने बेलबारी शिक्षा शाखाका विद्यालय निरीक्षक ज्यूहरू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

हेमराज दाहाल

शोधकर्ता

शोधसार

सामुदायिक विद्यालयमा देखिएको समय व्यवस्थापन सम्बन्धी समस्यालाई लिएर कक्षाकोठामा शिक्षकको समय व्यवस्थापन शीर्षकमा यो शोधकार्य गरिएको छ । यसमा कक्षाकोठा भित्रको समय व्यवस्थापनको अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनको मुख्य उद्देश्य शिक्षकले कक्षामा व्यतित गर्ने समयको अवस्था पत्ता लगाई, कक्षा कृयाकलापले सिकाइ वातावरणमा परेको प्रभावका आधारमा समय व्यवस्थापनका लागि प्रभावकारी उपायहरूको खोजी गर्नु रहेको छ ।

यस अध्ययनको क्षेत्र मोरङको बेलबारीलाई लिइएको छ । यस क्षेत्रमा रहेका समुदायिक विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सर्भे ढाँचा प्रयोग गरिएको छ र विश्लेषण परिमाणात्मक विधिका आधारमा गरिएको छ । विद्यालय तथा शिक्षक सम्भावनायुक्त ढाँचामा र विद्यार्थीलाई उद्देश्यपूर्ण ढाँचामा नमूना छनौट गरिएको छ । सर्वेक्षण क्रममा सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कलाई प्राथमिक स्रोत र विद्यालयमा रहेका अभिलेखलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा लिइएको छ । साङ्ख्यिक सूचनालाई प्रतिशत र औषतका आधारमा तथा केही गुणात्मक तथ्याङ्कलाई व्याख्या विश्लेषण विधिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । तथ्याङ्कहरूको संकलन स्वयम्शोधकर्ताद्वारा स्थलगत अध्ययनका आधारमा गरिएको छ ।

यस अध्ययनबाट पाठ्यक्रमले तोकेको ४५ मिनटको कक्षा समयमा शिक्षक औषत ३७ मिनट समय मात्र कक्षामा रहने गरेको देखिएको छ । यसमा शिक्षकको कक्षान्तर समयको ट्रान्जिशन, विद्यालयमा नियमित हुने गैह्र शिक्षण कार्य, प्रभावकारी अनुगमनको अभाव जस्ता कारण मुख्य रहेको पाइएको छ । कक्षा भित्र शिक्षण सिकाइ कृयाकलापका लागि उचित समय व्यवस्थापनले सिकाइ वातावरणमा सुधार हुने देखिएको छ । विद्यालयको कार्यालयकक्ष उपयुक्त स्थानमा राख्ने, शिक्षक कक्षा परिवर्तन स्टेशन निर्माण, बैकल्पिक शिक्षक व्यवस्थापन योजना, साथि शिक्षक, मनिटरको व्यवस्था, शुक्रवार पूरा अवधि शिक्षण गर्ने, टिफिनको समय घटाउने उपाय अवलम्बन गर्नु पर्ने देखिएको छ ।

पाठ्यक्रममा गैह्र शिक्षण समय र समय ट्रान्जिशनको व्यवस्था गर्न र समय व्यवस्थापन कार्य सम्पादन मुल्याङ्कनको आधार बनाउन सुझाव दिइएको छ । सहभागितामूलक योजना निर्माण, विचमा कार्यालय राख्ने तथा नियमित अनुगमन आवश्यक देखिएको छ । शिक्षकको

दैनिक समय व्यवस्थापन, विद्यार्थीको सिकाइ समय व्यवस्थापन, अभिभावकको विद्यार्थी सिकाइका लागि समय व्यवस्थापन, समयको लचिलो व्यवस्थापनका क्षेत्रहरूमा आगामी दिनमा अध्ययन गर्न सुझाव दिइएको छ ।

सङ्क्षिप्त शब्दावली

जि.शि.का.	- जिल्ला शिक्षा कार्यालय
वि.नि.	- विद्यालय निरीक्षक
वि.व्य.स.	- विद्यालय व्यवस्थापन समिति
प्र.अ.	- प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	- प्राथमिक विद्यालय
आ.वि.	- आधारभूत विद्यालय
मा.वि.	- माध्यमिक विद्यालय
वि.व्य.स.	- विद्यालय व्यवस्थापन समिति
इ.आर.ओ.	- एजुकेशन रिभ्यू अफिस
जी.डी.पी.	- ग्रस डोमेष्टिक प्रोडक्ट
जी.पी.ए	- ग्रस प्वाइन्ट एभरेज
रा.शि.प.यो.	- राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
एस.इ.इ.	- सेकेण्डरी एजुकेशन एक्ज्यामिनेशन
डि.इ.ओ.	- डिपार्टमेन्ट अफ एजुकेशन
सि.उ.	- सिकाइ उपलब्धि
गा.पा.	- गाउँ पालिका
न.पा.	- नगर पालिका

विषय सूची

प्रतिबद्धता	ख
सिफारिस पत्र	ग
स्वीकृती पत्र	घ
शोधसार	ङ
कृतज्ञता	च
सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा रूप	छ
तालिका सूची	ट
चित्र सूची	ट

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्न	५
१.५ अध्ययनको औचित्य	६
१.६ अध्ययनको परिसिमा	७

परिच्छेद दुई: सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक खाका

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१३
२.४ अवधारणात्मक खाका	१५

परिच्छेद तीन: अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा	१७
३.२ जनसङ्ख्या, नमूना र नमूना छनोट	१७

३.३ अध्ययनको क्षेत्र	१८
३.४. अध्ययनका साधन र तरिका	१८
३.४.१ अवलोकन फाराम	१९
३.४.२ अन्तर्वार्ता सूची	१९
३.४.३ प्रश्नावली	२०
३.४.४ अवलोकन फाराम	२०
३.४.५ दस्तावेज	२०
३.४.६ डायरी टिपोट	२१
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	२१
३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण	२२

परिच्छेद चार: तथ्याङ्कको प्रस्तुती र छलफल

४.१ शिक्षकको शिक्षण समय व्यवस्थापनको अवस्था	२३
४.१.१ शिक्षक कक्षाकोठा भित्र रहने वास्तविक समय	२४
४.१.२ ट्रान्जिशन समय	२७
४.१.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरूको सङ्गठन र समय व्यवस्थापन	३०
४.१.४ शिक्षकको दैनिक योजना निर्माण र समय विभाजन	३५
४.१.५ दैनिक कार्यतालिका निर्माण	३८
४.२ सिकाइसम्बद्ध कृयाकलापको संगठन र समय व्यवस्थापनले सिकाइ वातावरणमा पारेको प्रभाव	४१
४.२.१ विद्यार्थी उत्प्रेरणा र सिकाइ वातावरण	४१
४.२.२ पूर्व पाठको पुनरावृत्तिले सिकाइ वातावरणमा पारेको प्रभाव	४३
४.२.३ नयाँ विषयवस्तुको प्रस्तुतीमा विद्यार्थी सहभागिता	४५
४.२.४ सिकाइ मूल्याङ्कनकालागि समय व्यवस्थापन	४७
४.२.५ गृहकार्यका लागि समय व्यवस्थापनले सिकाइ वातावरणमा पारेको प्रभाव	४९
४.२.६ विषयगत प्राथमिकताका आधारमा समय व्यवस्थापन	५१
४.३ सिकाइ उपलब्धी सुधारका लागि कक्षा समयको उचित व्यवस्थापनका उपाहरू	५२

४.३.१ कार्यालय कक्ष र कक्षाकोठा विचको दुरी व्यवस्थापन	५३
४.३.२ शिक्षक नियमितता	५४
४.३.३ शिक्षक विद्यार्थी सम्पर्क समय	५५
४.३.४ विद्यार्थी सकृयतामा सुधार	५७
४.३.५ बैकल्पिक कक्षा व्यवस्थापन	५८
४.३.६ प्रभावकारी अनुगमन निरीक्षण	५९
४.३.७ लचिलो समय व्यवस्थापन	६१
४.४ प्राप्ति तथा सारांश	६२
४.४.१ प्राप्ती	६२
४.४.२ सारांश	६५

परिच्छेद पाँच: निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष	६७
५.२ सुझावहरू	६९
५.२.१ नीतिगत तह	७०
५.२.२ अभ्यास तह	७१
५.२.३ अनुसन्धान तह	७३
सन्दर्भसूची	७४
परिशिष्टहरू	

तालिका सूची

- तालिका १ : नमुनाको आकार
- तालिका २: शिक्षकले कक्षाकोठामा खर्चेको समय
- तालिका ३: शिक्षकले कक्षामा व्यतित गर्ने औषत समय
- तालिका ४: शिक्षक कक्षामा प्रवेश गर्ने तथा कक्षामा रहने समय
- तालिका ५: शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समय
- तालिका ६: शिक्षकको कक्षान्तर ट्रान्जिशन समय
- तालिका ७: कक्षाकोठाबाट कार्यालय सम्म पुग्न र पुन अर्को कक्षामा पुग्न लाग्ने समय
- तालिका ८: सिकाइ क्रियाकलापको संगठन र समय विभाजन
- तालिका ९: सिकाइ क्रियाकलापको संगठन र समय विभाजन
- तालिका १०: सिकाइ क्रियाकलापको समय विभाजन
- तालिका ११: दैनिक पाठयोजना निर्माणको अवस्था
- तालिका १२: दैनिक पाठयोजना निर्माणको अवस्था
- तालिका १३: दैनिक कार्यतालिकामा समय विभाजनको अवस्था
- तालिका १४: दैनिक कार्यतालिका निर्माण सहभागिता
- तालिका १५: पाठको पुनरावृत्तिकालागि समय व्यवस्थापन
- तालिका १६: सिकाइ क्रियाकलापको समय र विद्यार्थी सक्रियता स्तर
- तालिका १७: विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि समय व्यवस्थापनको प्रभाव
- तालिका १८: गृहकार्यको नियमितातको अवस्था
- तालिका १९: विद्यालय अनुगमनको अवस्था (शैक्षिक सत्र २०७३)

चित्र सूची

- चित्र १: शिक्षण सुधारका लागि शिक्षकको समय व्यवस्थापन